

УДК 347.457 (477)

Громова Олена Олегівна,

помічник судді Одеського апеляційного господарського суду

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ. ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Кризова ситуація в економічному секторі нашої держави негативно вплинула на кредитні відносини. Ринкові умови спричиняють необхідність у зручних та досконалих засобах забезпечення виконання кредитного договору. Укладаючи кредитний договір, особи, як правило, не підозрюють про можливість виникнення різноманітних проблем, так як позичальник має перед собою чітку мету «терміново отримати кошти», кредитодавець, в свою чергу, надаючи кредит, не завжди належним чином звертає увагу на визначення належного засобу забезпечення виконання кредитного зобов'язання.

Законодавець визначає, що кредитний договір – цивільно-правовий договір, за яким банк або інша кредитна організація (кредитор) зобов'язуються надати грошові кошти (кредит) позичальникові, а позичальник зобов'язується повернути отриману грошову суму і сплатити відсотки на неї [1].

Досягнення сторонами договору очікуваного правового ефекту, бажаного результату можливе лише за умови належного та реального виконання ними своїх обов'язків, визначених домовленістю.

Належно проведена підготовка як передумова вчинення правочину розкриває реальну картину кредитних ризиків і дозволяє передбачити заходи їх зниження за допомогою засобів забезпечення виконання зобов'язань.

Мета статті. Засоби забезпечення зобов'язань переслідують одну мету – стимулювати боржника до виконання зобов'язання і захистити інтереси кредитора.

Зважаючи на це, метою даного дослідження є аналіз засобів забезпечення виконання кредитного договору.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- загальна характеристика засобів забезпечення виконання кредитного договору);
- визначення проблемних питань, які виникають при забезпеченні виконання кредитного договору.

Стан дослідження теми. З цієї проблематики ґрунтовними дослідженнями роботи є стосовно підстав виникнення кредитних відносин, зокрема, щодо такого різновиду кредитного договору, як договір банківського кредиту (Ю. Чалий), статусу кредитних спілок, як учасників ринку кредитних капіталів (О. Орлюк), правового регулювання кредитних відносин (Л. Рябко). Аналізу процесу кредитування присвячені також праці економічного спрямування (Б. Івасів, М. Клапків, В. Лагутін, Л. Рябініна, А. Чухно), крім того, вважаємо за необхідне звернути увагу на дослідження, присвячені способам забезпечення виконання, а саме: застава в цивільному праві України (О.С. Кізлова), гарантія у цивільному праві (Л.О. Єсіпова), у сучасній літературі переважно йдеться про поруку – грошову відповідальність (В.В. Луць) [2, с. 55].

Однак в своїх працях зазначені автори характеризують загальні положення та особливості кредитного договору, засоби забезпечення виконання договорів, не враховуючи специфіку, пов'язану з засобами забезпечення саме кредитного договору.

Виклад основного матеріалу. Однією із основних причин невиконання кредитного договору, неможливості компенсувати отримані збитки і т. ін., є помилки в оцінці забезпеченості позики. Вибір найбільш надійного виду забезпечення є однією із гарантій локального рівня щодо зниження кредитного ризику, а відповідно і стабілізації функціонування цивільного обігу.

Вибір способу забезпечення виконання зобов'язання в багатьох випадках залежить від суті зобов'язання.

Заставу кредитори вважають найбільш ефективним видом забезпечення серед інших засобів забезпечення.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про заставу» [3], застава – це такий спосіб забезпечення зобов'язань, в силу якого кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання борж-

ником (заставаодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами. Застава може забезпечувати лише дійсну вимогу, що випливає з договору чи закону, а також вимогу, що може виникати у майбутньому, якщо є домовленість сторін про розмір забезпечення заставою таких вимог, тобто і виконання за відкритою кредитною лінією теж можна забезпечити у такий засіб. Ч. 2 ст. 3 Закону України «Про заставу» неоднозначно тлумачать, зокрема, деякі науковці вважають, що це правило найчастіше застосовується при видачі кредитів суб'єктам підприємницької діяльності під майбутній урожай, громадянам на придбання квартир, будинків, земельних ділянок, будівництво; і в цьому випадку у кредитному договорі вказується, що майно, набуто на кредитні кошти, буде предметом застави [4, с. 89].

Однак для наведених випадків слід застосовувати частину 3 статті 4 цього ж закону, оскільки зазначені об'єкти виступатимуть предметом застави, а не основного зобов'язання за кредитним договором, про що йдеться у ч. 2 ст. 3.

Сторонами договору застави можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Заставаодавцем виступає боржник за основним зобов'язанням або третя особа (майновий поручитель). У заставу може бути передане будь-яке майно, щодо якого за законодавством України допускається відчуження та звернення стягнення. За загальним правилом відповідний договір укладається у письмовій формі, а коли предметом застави є нерухомість, транспортні засоби, космічні об'єкти, вимагається ще й нотаріальне посвідчення. При застосуванні цього способу забезпечення виконання кредитного зобов'язання жодної специфіки немає. Для кредитної організації важливою є ліквідність майна чи майнових прав, що заставляються. Сума кредиту, як правило, значно перевищує вартість застави з метою гарантування реальної можливості кредитора отримати задоволення щодо основної суми боргу, так і відсотків, неустойки та інших невідгідних наслідків має характер, обумовлений невиконанням боржником свого платіжного обов'язку. Серед відомих видів застави у сфері кредитних відносин найбільшим попитом користується іпотека, меншим – застава цінних паперів (через нерозвиненість фондового ринку в Україні) та заклад.

З достроковим розірванням договору і заставою пов'язана цікава ситуація, яка неоднаково розв'язується на практиці. Специфіка виконання зобов'язання позичальника по сплаті частинами основного боргу та відсотків обумовлює спори, коли боржник, наприклад, сплачував декілька місяців платежів, а потім не сплачує декілька чергових

платежів. Керуючись строком дії договору, нотаріуси відмовляють у вчиненні виконавчого напису щодо звернення стягнення на заставлене майно, мотивуючи тим, що строк виконання зобов'язання ще не наступив. На нашу думку, така відмова є неправомірною, оскільки слід розмежовувати загальний строк дії договору і строки виконання окремих зобов'язань, які виникли на підставі цього договору. Однак, частина 3 статті 20 Закону України «Про заставу» містить положення про те, що «при частковому виконанні боржником забезпеченого заставою зобов'язання застава зберігається в початковому об'ємі» [5].

Невиконання обов'язку зі сплати відсотків впродовж кількох чергових термінів дійсно може бути підставою для дострокового розірвання кредитного договору, з цього часу зобов'язання припиняються, і винна сторона притягується до відповідальності у формі відшкодування збитків та стягнення неустойки. Однак із припиненням забезпеченого заставою зобов'язання відповідно до статті 28 Закону України «Про заставу» припиняється і право застави. Виникає правова ситуація, за якої кредитодавець, розірвавши кредитний договір, втрачає право застави. Водночас, якщо позичальник повернув уже частину боргу, а далі не вчиняє платежів, закон не містить визначеного механізму захисту прав кредитодавця. В зв'язку з чим необхідно передбачити наступне: «Якщо позичальник не сплатив три чергові платежі (основного боргу і (або) відсотків), то кредитодавець має право вимагати дострокового повернення кредитних коштів і звертати стягнення на заставлене майно (повністю або в частині), якщо домовленістю сторін не передбачено інше» [6, с. 12].

Закон України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті, передбачає, що:

1) не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) нерухоме житлове майно, яке вважається предметом застави згідно із статтею 4 Закону України «Про заставу» та/або предметом іпотеки згідно із статтею 5 Закону України «Про іпотеку», якщо таке майно виступає як забезпечення зобов'язань громадянина України (позичальника або майнового поручителя) за споживчими кредитами, наданими йому кредитними установами – резидентами України в іноземній валюті, та за умови, що:

таке нерухоме житлове майно використовується як місце постійного проживання позичальника/майнового поручителя або є об'єктом незавершеного будівництва нерухомого житлового майна, яке перебуває в іпотеці, за умови, що у позичальника або майнового поручителя у власності не знаходиться інше нерухоме житлове майно;

загальна площа такого нерухомого житлового майна (об'єкта незавершеного будівництва нерухомого житлового майна) не перевищує 140 кв. метрів для квартири та 250 кв. метрів для житлового будинку;

2) не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) інше майно (майнові права), яке відповідно до законодавства або кредитного договору підлягає стягненню з позичальника, зазначеного у підпункті 1 цього пункту, при недостатності коштів, одержаних стягувачем від реалізації (переоцінки) предмета застави (іпотеки);

3) кредитна установа не може уступити (продати, передати) заборгованість або борг, визначений у підпункті 1 цього пункту, на користь (у власність) іншої особи [7].

Кредитний ризик може також зменшуватись шляхом застосування поруки чи гарантії. Цей засіб забезпечення відрізняється від інших тим, що, насамперед, встановлює для кредитора додаткове джерело доходу, хоч опосередковано стимулює боржника і до виконання свого платіжного обов'язку у зв'язку із правом регресу поручителя (гаранта). Згідно зі статтею 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку в повному обсязі або в частині. Суттєвим недоліком цієї норми видається відсутність вимоги про обов'язковість згоди позичальника на укладення між кредитором та поручителем такого правочину. Найбільше застосування порука має при видачі кредитів працівникам кредитної організації, іншим фізичним особам для задоволення споживчих потреб. Порука може забезпечувати лише дійсну вимогу і договір під страхом недійсності укладається в письмовій формі.

Договір поруки має додатковий (акцесорний) до основного зобов'язання – кредитного договору – характер і укладається саме для забезпечення виконання останнього, а поручитель згідно з частиною першою статті 554 ЦК відповідає перед кредитором, за загальним правилом, солідарно із позичальником, якщо договором поруки не встановлено його додаткову (субсидіарну) відповідальність. Неможливість окремого розгляду цих договорів може бути пов'язана, зокрема, із визначенням суми заборгованості, способу виконання зобов'язання та іншими умовами договорів. Разом із тим, оскільки пред'явлення позову до солідарних боржників є правом, а не обов'язком банку чи іншої фінансової установи (частина перша статті 543 ЦК), у разі пред'явлення позову до кожного з них окремо суди мають враховувати визначену ЦПК компетенцію судів щодо розгляду цивільних справ. Зокрема, позов банку (іншої фінансової устано-

ви) до юридичної особи – поручителя із залученням фізичної особи – позичальника як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, підлягає розгляду в порядку господарського судочинства [8]. При наявності кредитного договору та договору поруки поручитель приймає на себе зобов'язання відповідати за виконання кредитного договору за боржника, а також за будь-якого боржника в разі переведення боргу чи смерті боржника (якщо таке зазначено в договорі поруки).

При цьому слід мати на увазі, що якщо в договорі поруки є умова про згоду поручителя відповідати за нового боржника, поручитель є відповідальним за виконання зобов'язання спадкоємцями (ч. 3 ст. 559 ЦК).

Відповідно до ст. 523 ЦК України порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником.

Також треба враховувати, що за ст. 607 ЦК зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає.

У зв'язку з цим, враховуючи, що спадкоємці відповідають за борги спадкодавця в межах вартості майна, одержаного в спадщину, то при відсутності чи недостатності спадкового майна кредитне зобов'язання припиняється неможливістю виконання чи недостатністю спадкового майна.

Це означає, що в силу ч. 1 ст. 559 ЦК порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання. Тобто, порука припиняється в тій частині, в якій припиняється забезпечене нею кредитне зобов'язання, і поручитель солідарно зі спадкодавцями відповідає перед кредитором в межах вартості спадкового майна [9, с. 17].

Отже, вбачається, що у разі смерті боржника за основним зобов'язанням, яке забезпечене договором поруки, за наявності правонаступника, який прийняв спадщину, необхідна згода поручителя відповідати за нового боржника, якщо договір поруки не містить як умову згоду поручителя відповідати за виконання зобов'язання перед будь-яким новим боржником у випадку переведення боргу за основним зобов'язанням.

Відповідно, за відсутності в договорі поруки згоди поручителя відповідати за правонаступника боржника у випадку невиконання чи неналежного виконання ним основного зобов'язання чи будь-якої іншої особи, покладення на нього такого обов'язку є неправомірним.

За статтею 560 ЦК України за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціар-

ром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. На практиці при наданні подібного забезпечення керуються принципами, сформульованими міжнародними правилами та звичаями.

Банківська гарантія – це будь-яке платіжне зобов'язання, видане у письмовій формі гарантом бенефіціару (кредитодавцю), що передбачає вчинення платежу при поданні останнім вимоги на оплату. В гарантійному зобов'язанні гарант вправі вказати так звані «гарантійні випадки», тобто перелік порушень, з настанням яких з'являється підстава для пред'явлення вимог бенефіціаром. Ця риса зближує гарантію із договором страхування. Однак, незважаючи на певну автономію гарантії, вона все ж таки призначена для забезпечення належності виконання основного зобов'язання, а договір страхування характеризується самостійністю незалежно від забезпечувального призначення. Гарантію принципово відрізняє також спеціальний суб'єктний склад. Гарантами можуть бути банки, інші кредитні установи, в тому числі страхові. На відміну від інших забезпечувальних зобов'язань гарантія позбавлена абсолютно акцесорності щодо основного зобов'язання. Після припинення останнього чи визнання його недійсним вона зберігає силу [10, с.46]. Однак деяка залежність проявляється у тому, що сам обов'язок гаранта вчинити платіж на користь кредитодавця має своєю підставою невиконання обов'язку боржником. Зміст гарантії залежить не лише від приписів закону, але й від додаткових умов, обумовлених самими сторонами. У літературі пропонується окрему увагу звернути на можливі підстави припинення дії цього

зобов'язання і включати їх в гарантію. Наприклад, зміна без згоди гаранта основного зобов'язання, що може призвести до підвищення його відповідальності, перевід боргу і т. ін. [11, с. 15]. Включення до переліку способів забезпечення належного виконання кредитних зобов'язань банківської гарантії, що суттєво відрізняється з-поміж інших, матиме позитивно-стимулюючий вплив на стабілізацію відносин у сфері грошового обігу.

Ще одним засобом забезпечення є неустойка, якою згідно частини 1 статті 549 Цивільного кодексу України неустойкою (штрафом, пенею) визнається грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання. Принцип свободи договору обумовлює право контрагентів на вільний вибір виду неустойки. У банківській практиці вона переважно використовується у поєднанні з іншими, а іноді забезпечувальне призначення неустойки нівелюється і в періодичній пресі в ході обговорення проекту закону України «Про банківський кредит» висловлюються міркування про недоцільність включення її до переліку видів забезпечення [12, с. 38].

Висновки. Отже, проаналізувавши наукову літературу та матеріали практики стосовно забезпечення виконання кредитного договору, ми прийшли до наступних висновків: для зобов'язань, які виникають з кредитного договору, характерним засобом забезпечення є застава, гарантія, порука, неоднозначним є питання стосовно неустойки як засобу забезпечення виконання кредитного договору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності : навч. посібн. / В.В. Луць. – [2-ге вид., стер.] – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 560 с.
3. Про заставу : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
4. Гриджук Д.М. Забезпечення кредитних зобов'язань у діяльності банків / Д.М. Гриджук, В.О. Олійник. – К. : Істина, 2001. – 253 с.
5. Андрианов М.В. Засоби та правовий режим забезпечення кредитних зобов'язань : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.В. Андрианов. – К., 2006. – 205 с.
6. Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті : Закон від 03.06.2014 № 1304-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1304-18>
7. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин / Вищий спеціалізований суд; Постанова від 30.03.2012 № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>
8. Тітенкова М.В. Проблеми забезпечення повернення банківських кредитів / М.В. Тітенкова // Економіка. Фінанси. Право. – 2005. – № 5. – С. 17-19.
9. Ефимова Л.Г. Банковская гарантия: понятие и практическая применимость / Л.Г. Ефимова // Хозяйство и право. – 2005. – № 3. – С. 45-48.
10. Меломед А. Банковская гарантия – новый институт в российском законодательстве / А. Меломед // Российская юстиция. – 2004. – № 7. – С. 13-17.
11. Березовик В. Переваги та недоліки законопроекту «Про банківський кредит» / В. Березовик // Вісник Національного банку України. – 2001. – №8. – С. 38-41.

Громова Олена Олегівна

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ. ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

В статті проведений аналіз засобів забезпечення виконання кредитного договору за законодавством України. Визначено, що для кредитного договору найбільш прийнятними є наступні засоби забезпечення: застава, порука, банківська гарантія.

Ключові слова: кредитний договір, засоби забезпечення, застава, порука, банківська гарантія, неустойка.

Громова Елена Олеговна

К ВОПРОСУ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫПОЛНЕНИЯ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРА. ПОСТАНОВКА НАУЧНОЙ ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализированы способы обеспечения исполнения кредитного договора по законодательству Украины. Определенно, что для кредитного договора более применимыми являются следующие способы обеспечения: залог, поручительство, банковская гарантия.

Ключевые слова: кредитный договор, способы обеспечения, залог, поручительство, банковская гарантия, неустойка.

Gromova Olena Olegivna

THE QUESTION ENFORCEMENT LOAN AGREEMENT. STATEMENT OF SCIENTIFIC ISSUES

The article analyzes the ways of securing the loan agreement under Ukrainian laws. Specifically, that for the loan agreement more useful are the following ways to ensure: bail, surety, bank guarantee.

Keywords: credit agreement, ways of ensuring, pledge, guarantee, bank guarantee, liquidated damages.